

CHRISTIANSLUND Tegl- OG KALKVÆRK

Ler som råvare og små teglværker

Danmarks undergrund har siden middelalderen leveret ler til byggeri; i begyndelsen blev det kun brugt der, hvor de store, økonomiske ressourcer var, nemlig til byggeri af kirker, slotte, palæer og rigmandsbygninger i byerne samt af store gårde. I 1800-tallet ændredes den almindelige byggestil for det jævne folk, idet bindingsværk og de tunge, evt. flækkede kampesten blev erstattet af mursten.

En gårdejer kunne udmærket selv fremstille mursten til sit nybyggeri, hvis han havde let adgang til ler og til brænde, så leret kunne brændes til sten. Men brændingen var en langsommelig proces, så der kunne godt gå et par år med at få samlet sten sammen til et lille stuehus.

Storproduktion

Hvis man havde råd, var det ulige nemmere at købe de færdige sten, og med det øgede brug af mursten i byggeriet var der basis for drift af mange, mindre teglværker, som producerede med salg for øje. I 1880 var der til "Kongeriget Danmarks Handelskalender" anmeldt ni teglværker i Odder og omegn, nemlig i Hundslund på Teglbrændervej, i Sander, Svorbæk, Morsholt, på Faurgaard, i Randlev, Ørting, Fillerup, og endelig var der Vennelund i Odder.

Af dem var teglværket i Ørting langt det største. I 1872 blev der på landsplan spurgt om forholdene for arbejderbefolkningen. Her svarede ejeren af Ørting teglværk, møller S. Jensen fra Fillerup Mølle, at han havde i alt elleve mand ansat. Deraf var de to faste, det var henholdsvis mesteren for teglbrænderne og mesteren for tørvestrygerne. De ni andre var løst ansatte tyskere, som arbejdede

Teglværket i Ørting mose ca. 1895.

dels med teglbrænding, dels med tørvestrygning. Tørvene skulle bruges til at brænde leret.

Spørgeskemaet blev besvaret af to andre teglværksejere, nemlig fra Randlev-Bjerager og fra Hundslund, og de havde henholdsvis fem og fire ansatte.

Senere etableredes teglværker adskillige andre steder i kommunen.

Christianslund Tegl- og Kalkværk

Hvor Kvikly ligger nu, lå der tidligere en gård, Christianslund, hvis staldbygning var der, hvor der i dag er isenkramafdeling. Lindetræet ved indkørslen til parkeringspladsen er den sidste rest af den allé, der førte op til gården.

I 1883 blev Christianslund Teglværk oprettet som et interessentskab, der bestod af Niels Peter Jacobsen Munk, ejer af gården Christianslund og tillige forligskommissær, og af arrestforvarer og politibetjent Ludvig Blom.

Teglværket kunne bruge gårdens lerholdige jord som råmateriale. I bakkerne vest for den nuværende Torvald Køhlsvej blev det første ler og grus udgravet. Frederikshaldvej hed meget si-

gende dengang Lervej. Vandet i Krebsedammen blev anvendt til æltning af de oftest tørre lerknolde.

Da den industrielle produktion af mursten for alvor tog fart, måtte man se sig om efter faglært arbejdskraft, og mange tyske specialarbejdere fik således ansættelse på danske teglværker, også her på egnen.

Efterspørgsel på brændte sten

Efterspørgslen på mursten var stor, for Odder havde vokseværk og fordoblede sit indbyggertal fra 1880 til 1910. Derfor blev der i 1891 opført et nyt teglværk med en moderne ringovn. Det lå nogenlunde der, hvor Løvbjerg nu ligger. Samtidig blev der indkøbt en dampmaskine, hvor en del af kraften blev anvendt ved det tunge arbejde ved æltekarret.

I 1908 var Blom død og Munk udtrådt af firmaet, så herredsfuldmægtig og bankdirektør Hans Sommer var eneindehaver af teglværket. Han havde været kompagnon siden de store fornyelser. Han fortsatte med udvidelser og moderniseringer, og han øgede produktionen væsentligt.

Det var som nævnt almindeligt

Udsigt over Christianslund Teglværk og Odder by fra lergravene mod nord 1896.

at have tyske teglværksarbejdere, men Sommer udskiftede nu de tyske arbejdere med danskere.

Allerede i 1898 havde arbejderne organiseret sig i Arbejdsmændenes Fagforening for Odder og Omegn, en nystiftet afdeling af Dansk Arbejdsmands Forbund. Den anden part meldte sig i 1916 ind i deres arbejdsgiverforening, nemlig Teglværkernes Forening af 1893. Trods småkonflikter om tolkning af overenskomsten havde teglværket ry for at være en god arbejdsplads.

Generationsskifte

I 1914 blev sønnen, Bendt E.H. Sommer, driftsleder; og samtidig overtog han den nærliggende betonvarefabrik Vennelund. Han blev eneejer af teglværket og gården Christianslund i 1932.

Fra 1914 var produktionen ud over mur- og teglsten samt drænrør udvidet med kloakrør, brødringe, stolpesten og fliser. I 1920 var der ansat 24 voksne mænd, og der blev det år solgt knap en mio. sten og knap ¼ mio. drænrør. I 1935 var kapaciteten på tre mio. sten og "en masse Drænrør". Gårdens areal var da på 108 tdt. land ager. Bendt H. Sommer var

uddannet både i teglværksdrift og i landbrug, så han drev tillige den store gård.

I årene herefter var ansat omkring tyve mand og en halv snes flere i højsæsonen.

I en del år var der også en kalkovn på teglværket. Fra en gård på Djursland blev der med bane fragtet kalksten til teglværket. Det

havde fået anlagt et sidespor, der fra banelinien krydsede Rådhusgade, daværende Skolegade, og som desuden blev brugt til transport af kul og brunkul.

Kalkstenene blev brændt i en højovn, og det meste blev solgt som læsket kalk.

Den lokale undergrund var rødler, som ved brænding gav røde

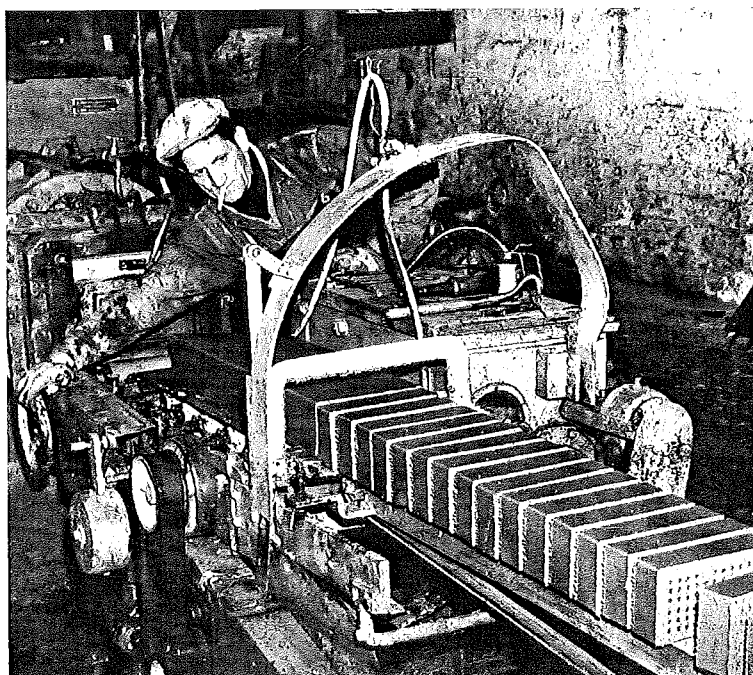
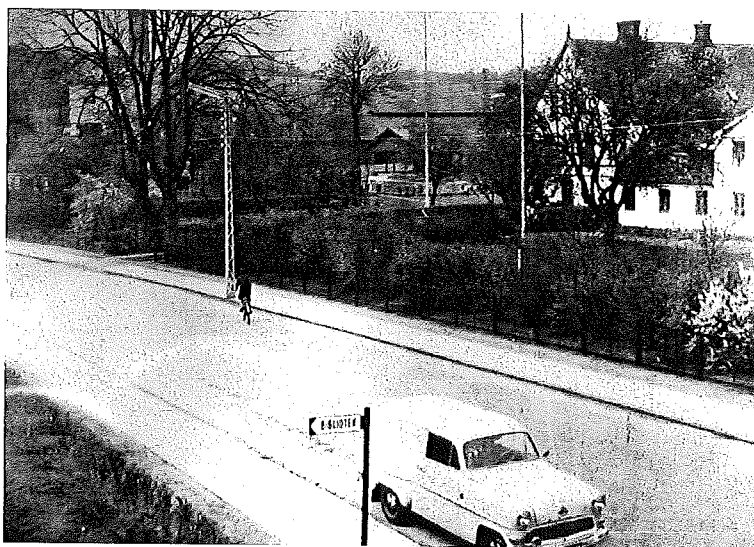

Foto: Brit

Peter Christensen, arbejder på Christianslund Teglværk 1963.

Nørregade med gården Christianslund og teglværket i baggrunden.
Indkørslen til gården er i dag Kvickly's parkeringsplads.

sten. For også at kunne producere gule sten, hvortil der krævedes blåer, købte Bendt Sommer en lille ejendom i Gangsted Bjerger.

Røde og gule mursten er grundfarverne i den danske ler; andre farver og nuancer fås ved

hjælp af forskellige tilsætningsstoffer.

I 1956 overtog en søn, Bendt J. Sommer, virksomheden, og han foretog nogle år senere en større udvidelse af produktionsanlægget, bl.a. blev de gamle tørrelader

af træ udskiftet med oliefyrsopvarmede tørrekamre. Men efterhånden blev teglværket omringet af byen, og der var brug for dens jord.

Fra teglværk til brugsforening

Gården Christianslund var blevet nedlagt i 1960 og jorden udstykket. I 1970 blev gårdens bygninger revet ned for at give plads til det nye supermarked, som Odder Brugsforening ville bygge. Odder Kommune købte ligeledes en stor del bl.a. med henblik på opførelse af et servicecenter og udstykning til parcelhuse.

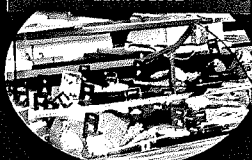
I 1973 blev teglværket, en af byens store arbejdspladser, nedlagt efter i 90 år at have præget bybilledet - både med de markante skorstene og i byggeriet, idet de fleste mursten blev anvendt lokalt.

Kvickly Odder - en hel verden lige om hjørnet

DIABETESVARER

DELIKATESSE

FRUGT & GRØNT

SPECIAØL

UDENL. SPECIALITETER

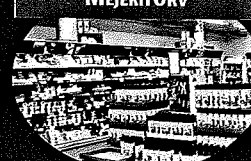
FRISK KØD

PARFUMERI

MEJERITORV

OSTESPECIALITETER

FRISK BRØD HVER DAG

KVALITETSVINE

BALKONGALLERI

Galleriet

- Dagens middag
- Frokostbuffet
- Aftenbuffet
- Smørrebrød
- og m.m.m.

Nørregade 6, 8300 Odder, tlf. 87 80 28 00

ALTMULIGMAND PÅ TEGLVÆRKET

Christianslund Teglværk har sat sit tydelige præg på Odder og omegn.

Mange af egnens huse er opført af mursten fra teglværket, der var en meget synlig del af bybilledet. Og samtidig var det en markant arbejdsplads. Det kan Oskar Nielsen snakke med om.

I 15 år var han ansat på teglværket, det meste af tiden som altmuligmand.

Af Ib Salomon

Teglværkets ansatte - manden med kasketten i midterste række er Oskar Nielsen.

Tiphans. Sådan hed den hest, hvis slidsomme opgave var at trække tomme tipvogne fra Christianslund Teglværk og op i bakkerne, op i lergravene. I årevis var det Oskar Nielsens arbejde at føre Tiphans op til de fire mænd, som stod klar med fyldte tipvogne oppe i lergravene. Der kunne kun køres med

to vogne af gangen, for skinnevejen var stejl og vognene vejede flere tons, når de var læsset og klar til turen tilbage til teglværket. Af samme grund var Oskar Nielsens opgave at være bremsemand, når han kørte retur. På nedturen travede hesten bag vognene. Det hele kørte efter en fast procedure.

Når et læs var vel nede, skulle Oskar give tipvognene et skub med skulderen, så leret blev væltet af lige ved ælteværket. Og når han, Tiphans og tipvognene igen var kommet op i lergravene, måtte Oskar Nielsen ofte trave i dybt ler, inden han nåede det sted, hvor der blev gravet. Her bandt han hesten,

*Christianslund Teglværk fyldte godt i bybilledet.
De store tårne tilhører dog elværket.*

som han undervejs gik og snakke lidt med. Inden nedturen ringede han afgang med en klokke.

Men en enkelt gang gik det galt. De fuldt læssede vogne begyndte at rulle af sig selv.

- Og jeg kunne ikke nå uden om vognene. Man kunne jo ikke løbe i den lerede jord, så jeg gav først et fløjt, så et råb og et skrig: "Vognene kommer, og jeg er ikke med", råbte jeg. Heldigvis hørte de det nede på værket. De smed alt muligt på sporet, så vognene blev afsporet. Ellers kunne de være endt helt nede på Nørregade, fortæller Oskar Nielsen, der slet ikke tør tænke på, hvad en sådan ulykke kunne have medført.

Krebsedammen blev til

Christianslund Teglværk lå nogenlunde, hvor Posthuset og Løvbjerg i dag ligger. Værket blev udvidet flere gange og blev efterhånden en markant del af bybilledet med de store tørrelader og de høje skorstene. Så høje var de, at journalisten Pedro (Peder Christoffersen) i sine erindringer om sin opvækst i 1950'ernes Odder fortæller, hvordan byens drenge bildte hinanden ind, at toppen af teglværkets skorsten var landets højeste bygningsværk.

Den afgørende råvare, leret, var der masser af i bakkerne nord for teglværket, så det var ikke uden grund at den nuværende Frederikshaldvej dengang hed Lervej. Leret lå i tykke lag, som man først måtte grave sig ned til, og den dag i dag er hele området tydeligt præget af de mange års udgrav-

ninger. Overalt vidner skrænter og skår i landskabet om gravearbejdet, som også Krebsedammen, søen oven for Lægehuset, er et resultat af. Oskar Nielsen fortæller, at den i høj grad levede op til sit navn. Når han kom op til dammen, kunne der nogle gange sidde krebs hele vejen rundt langs bredderne. I Krebsedammen kan man stadig se en firkantet stensætning, hvis top ligger næsten i niveau med søens vandspejl. Den har sin forklaring!

- Teglværket slugte meget vand. Og efterhånden som de store grave blev fyldt med grundvand og regnvand murede vi en firkant ned i hjørnerne. Når vandet steg over den, løb det gennem en rist og ned i nogle rør til teglværket, men det var råddent vand, og vi måtte endelig ikke drikke af det, fik vi at vide. Det blev brugt til at

lave sten med, for den ler, vi hentede, bestod af tørre knolde, som skulle blødes op og gøres fuldstændig jævne - det skete inde i ælteren, forklarer Oskar Nielsen, som nok blev ansat til at køre med Tiphans op efter ler, men som med tiden blev en slags altnuligmand på teglværket, hvor han nåede at arbejde i 15 år. Når én var syg, var det tit Oskar Nielsen, der overtog hans plads, og på den måde blev han efterhånden ekspert på hele arbejdsgangen og derfor var han også den, de andre tit måtte spørge til råds.

Oskar, kan du ikke ordne det

Oskar Nielsen er årgang 1907, så man kan roligt kalde ham en ældre herre, men tiden på teglværket står tydeligt i erindrungen, og han fortæller med fryd i

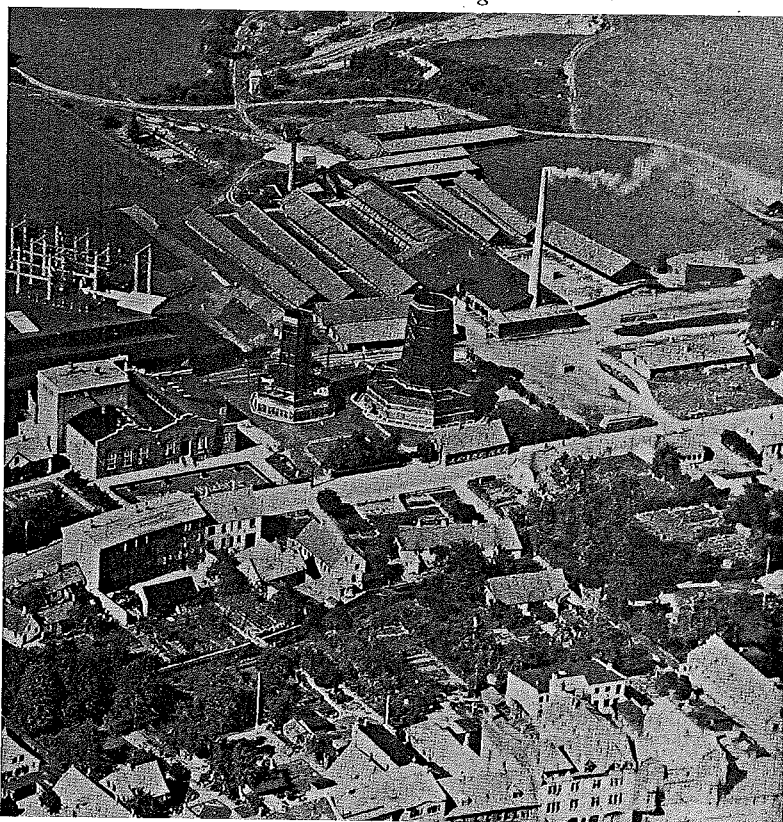
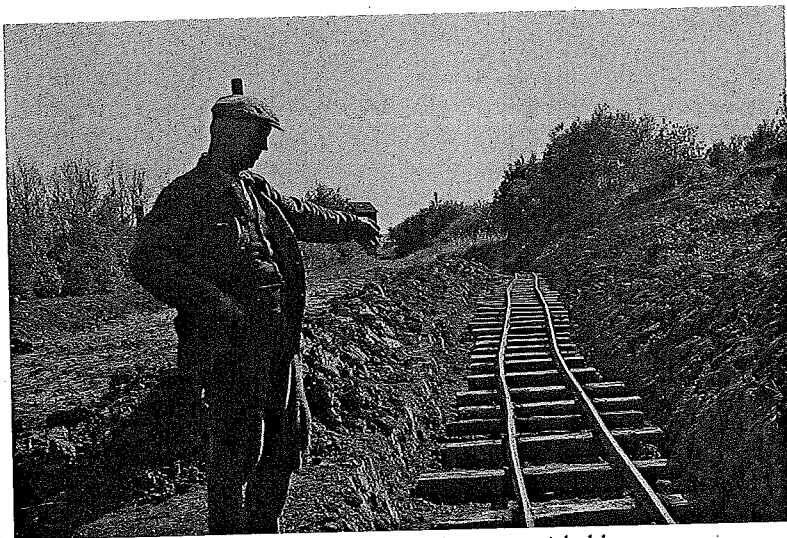
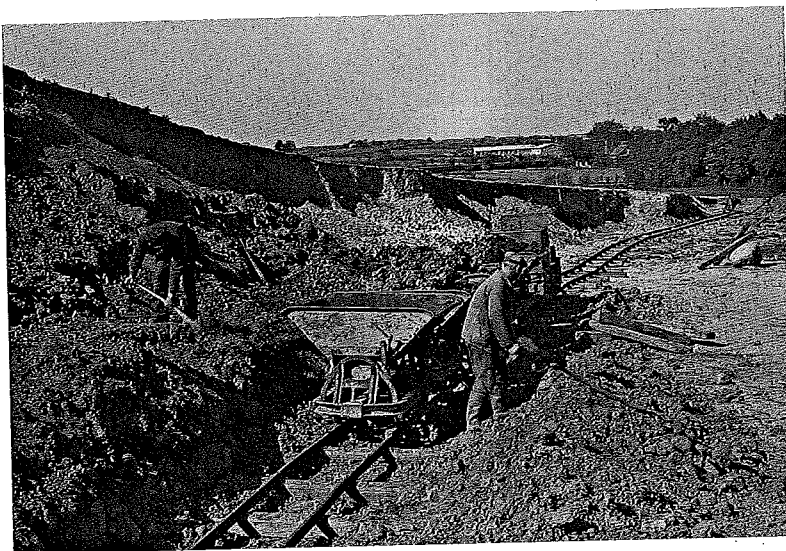

Foto: Privat

Fra teglværket førte tipvognssporet op i bakkerne.

Foto: Privat

Tipvognene fyldes.

stemmen, hvordan han gang på gang måtte træde til, når der var problemer.

- Oskar, kan du ikke ordne det, blev jeg tit spurgt.

Selv bestyrer Albertsen måtte ofte ty til Oskar.

- Der var to slags ler, og hvis vi brugte for meget af den lyse, så smuldrede stenene. Det vidste jeg, og det fortalte jeg Albertsen. "Så prøv du at lave en blanding", sagde han - og så lavede jeg en blanding, der kunne holde, mindes Oskar Nielsen, der ofte måtte lægge øre til

sætningen "du er så klog, at du kunne undvære hovedet".

- Ok ja, den har jeg hørt 1000 gange. Jeg fik mange skudsmål, men de var sgu glade for mig, for jeg kunne være med i alt, fortæller han.

Om det var hårdt? Jo, men jeg var jo vant til at knokle med alt muligt, forklarer Oskar Nielsen, der bl.a. har tjent på en gård i Solbjerg. Alt i alt var han glad for arbejdet, og han fik en god løn - en enkelt gang var han dog med til at protestere for at få mere i lønningsposen.

Generelt foregik arbejdet på akkord, men Oskar Nielsen var som regel på fast løn, og der var god brug for pengene, for sammen med Karen fik Oskar otte børn - syv piger og en dreng, som dog kun nåede at blive et halvt år, inden han døde af meningitis.

Inden han blev altmuligmand arbejdede han 2-3 år ved ovnen, hvor stenene blev brændt.

- Jeg skulle ikke lave andet end at lægge sten ind, men engang havde jeg fået vendt et lag sten forkert, så hele stablen væltede. Jeg fik en sten i hovedet, men kom ikke noget særligt til. Men min trillebør lå knust under stenene.

Og apropos trillebøre. De spillede en stor rolle som internt transportmiddel, og det var store læs, der blev kørt med. En fuldt læsset trillebør vejede 3-400 pund, og det krævede øvelse at køre med den. Nye folk kom tit til at vælte et helt læs sten af, inden de fik styr på køretøjet.

En god arbejdsplads

Teglværket var en forholdsvis stor arbejdsplads. I 1916 viser en optegnelse fx, at der var 22 ansatte, og allerede i 1898 havde arbejderne organiseret sig ved at melde sig ind i den nystiftede afdeling af Dansk Arbejdsmands Forbund - Arbejdsmændenes Fagforening for Odder og Omegn. I 1916 meddeler teglværket, at det er blevet medlem af en arbejdsgiverforening, Teglværkernes Forening af 1893, og derfor kan der ikke længere forhandles løn lokalt. Men arbejdet

Peter Christensen ved afskærerbordet.

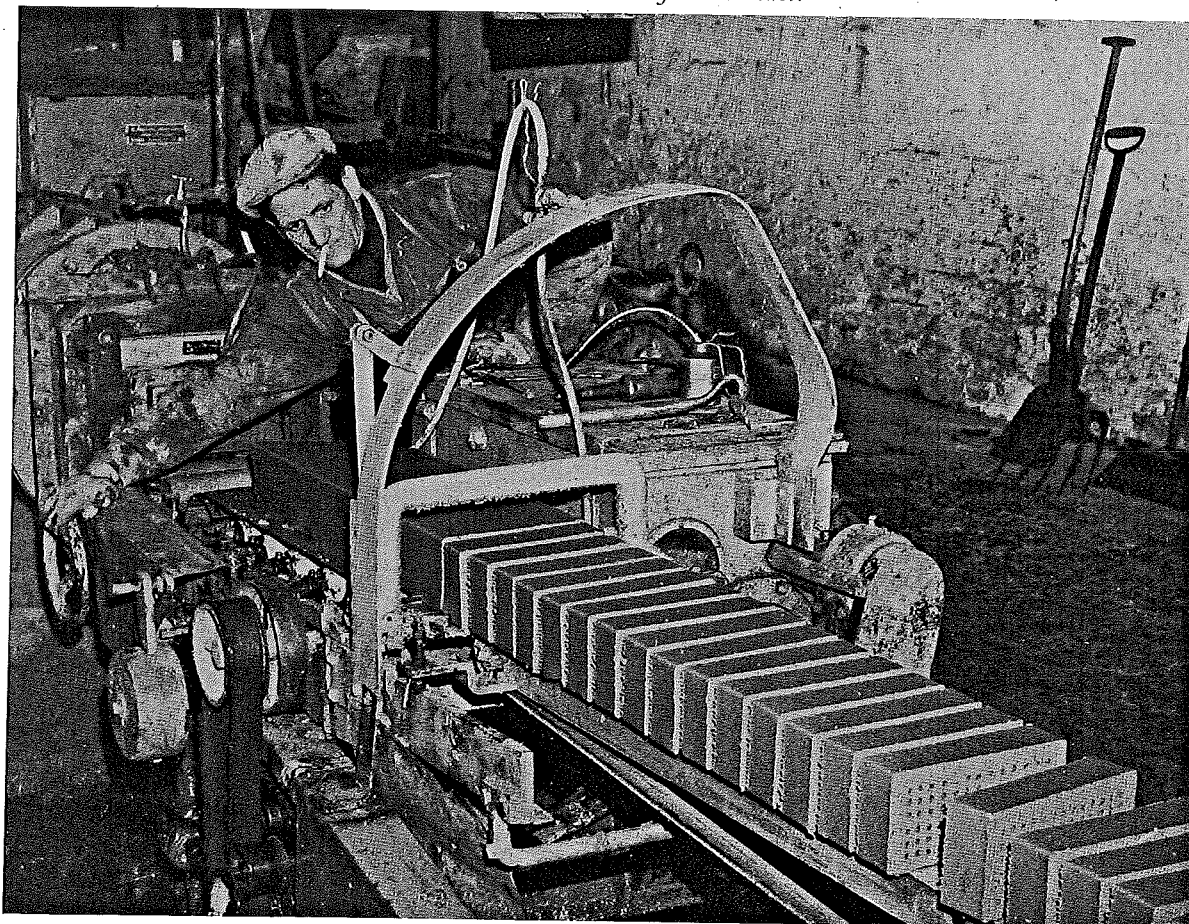

Foto: Brit

foregår efter overenskomst med teglværkets ejer, det meste på akkord. Der er ikke altid enighed om tolkningen af overenskomsten, så der opstår jævnligt småkonflikter. I 1926 er der således uenighed om betalingen for overarbejde, ligesom man strider om betalingen til de ansatte, der udfører murerarbejde i ovnene. Den strid ender med, at direktøren taber – arbejderne skal have samme løn som en murersvend. Enkelte gange blev arbejdet nedlagt, men generelt havde teglværket ry for at være en god arbejdsplads.

Om vinteren lå produktionen stille, og så gik mange ledige og ventede på forårets komme – for når det blev påske, var der atter arbejde at få på teglværket.

Inden en brænding gik i gang blev hullet ind til den sto-

re ringovn lukket til. Den var så stor, at man med lethed kunne gå rundt inde i den og stable sten op. Lukningen skete ved hjælp af ler, og når tætningen var klar, blev den glattet efter med en stiv kost med kort skaft. Varmen fra ovnene havde en stor tiltrækningskraft på bumser og vagabonder.

Faste nattegæster

– Alle de bumser, der gik på valse, de skulle jo have et natlogi, og somme tider kunne vi have fire-fem af dem boende om natten. Vi havde noget papir, som vi brugte til produktionen, og nogle gange rev jeg et stykke ud og sagde ”så kan I da ligge på det” – ellers skulle de sove i et tykt lag støv, siger Oskar Nielsen. Gæsterne blev

accepteret, men ”Plads-Peter”, der havde ansvaret for pladsen, råbte tit ”hvis vi ikke får ro, så er det ud”.

Isenkram i hestestalden

Christianslund Teglværk fik sit navn fra gården Christianslund. Den lå, hvor Kvickly nu ligger, og selv om gården for længst er revet ned, så lever lidt af den videre, for Kvicklys isenkramafdeling er faktisk indrettet i den gamle hestestald fra Christianslund. Og det høje lindetræ på Nørregade er den sidste rest af den allé, der førte op til gården.

Teglværkets historie begyndte i 1883 og kom til at vare i 90 år. L. Munk var navnet på ejeren af Christianslund, og i 1883 foreslog N. J. P. Blom, byens politibetjent (og senere arrest-

Med tiden blev produktionen mere og mere mekaniseret.

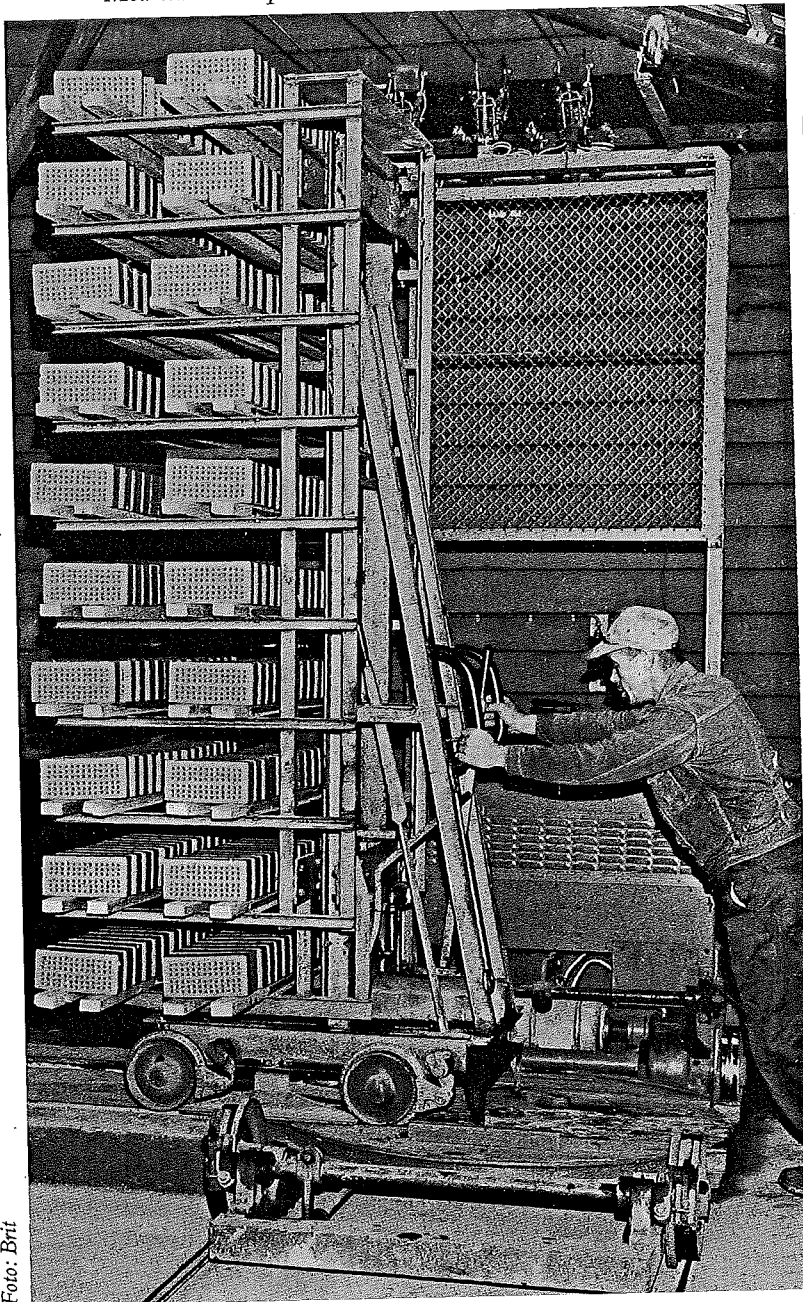

Foto: Brit

forvalter) ham at bygge et teglværk på gårdens jorder. Og sådan blev det. Munk lagde jord til og Blom kapital, og efterspørgslen på mursten var stor. Byen havde vokseværk - fra 1880 til 1901 fordoblede Odder sit indbyggertal.

På grund af den gode efterspørgsel blev der i 1889 købt en dampmaskine og bygget en ringovn. Samtidig blev en ny

kompagnon optaget, herredsfuldmægtig H. Sommer. Da Blom nogle år senere døde, overtog H. Sommer hans part, og samtidig ansatte man danske arbejdere. Indtil da havde tyske arbejdere stået for produktionen. I 1898 brændte Christianslund avlsgård, og H. Sommer købte efter branden både ejendommen og den sidste part i teglværket, så han nu var ene-ejer.

Det varede til 1914, da landbrugskandidat Bendt Emil Harald Sommer overtog det hele plus en betonvarefabrik på ejendommen Vennelund. Den lå, hvor der på Vennelundsvej i dag ligger fire rækkehuse. Og for at gøre ejerforholdene færdige: Da Bendt E.H. Sommer døde i 1954, overtog hans hustru, Kirstine Sommer i et par år ansvaret for både teglværket og betonvarefabrikken. Da deres søn, Bendt J. Sommer var færdig med at være soldat og havde gennemført sin elektrikeruddannelse overgik ledelsen til ham. Det skete i 1956, og Bendt J. Sommer var leder lige til teglværket blev nedlagt i 1973.

I begyndelsen blev leret gravet umiddelbart bag teglværket, senere måtte det hentes længere og længere borte. Blandt andet er der bag det nuværende lægehus på Torvald Køhlsvej gravet store mængder ler.

Ler til gule sten

Det lokale ler duede kun til fremstilling af røde sten, men mens Bendt J. Sommer var leder købte man en lille ejendom i Gangsted Bjerger, og med ler fra den kunne der også produceres gule sten.

Hesten Tiphans blev med tiden afløst af et lille lokomotiv, og de store tipvogne blev erstattet af flere mindre. I det hele taget skete der en løbende modernisering af produktionen, f.eks. blev de gamle tørrelader erstattet af tørrekamre, som kunne opvarmes af et oliefyr. På den måde var man ikke længere afhængig af vejr og vind. Leret

Teglværkets tid er omme - her falder den store skorsten.

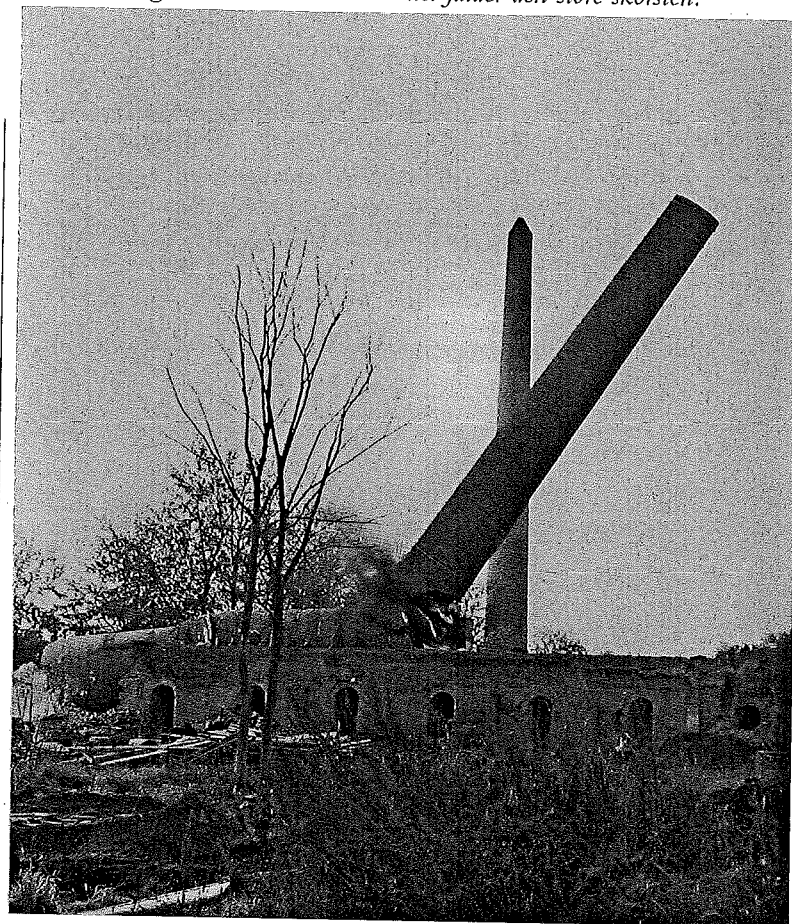
blev heller ikke længere gravet med håndkraft. En gravemaskine, der var monteret på en traktor, overtog det hårde arbejde. Moderniseringerne betød, at sæsonen blev længere og længere, så det efterhånden var muligt at producere det meste af året – dog ikke om vinteren. Om vinteren blev gravemaskinen i stedet brugt til at læsse møg for maskinstationer, uddybe grøfter, udgrave byggegrunde og hvad der ellers var brug for.

Stenene kunne smelte

Mursten var ikke det eneste, man fremstillede på teglværket. Også drænrør var der en stor produktion af, og i Bendt J. Sommers tid som driftsleder satte man desuden en lille nicheproduktion af håndstrøgne sten i gang.

At brænde mursten var betroet arbejde. Var temperaturen for lav, blev det til halvbrændte sten, der kun kunne bruges til indermure eller skillerum. Fik de for meget varme, smeltede de, og så kunne det ske, at man måtte bruge brækjern for overhovedet at få dem fra hinanden. Sådan en klump blev kaldt en hund.

Igennem en del år var der også en kalkovn på teglværkets grund. Kalken kom fra en gård på Djursland, og på et jernbanespor kunne den køres helt frem til ovnen. Sporet udgik fra IIIJ's bane og krydsede Århusvej og blev tillige brugt, når teglværket skulle have kul eller brunkul. Kalkstenene blev brændt i en højovn og nogle solgt som kalksten, mens andre blev læsket og solgt som læsket

kalk til byens murere. Nogle kom og hentede en baljefuld, andre blot en spandfuld.

Omringet af byen

Mursten var og blev dog det vigtigste produkt, og i et godt tørreår blev der produceret ca. tre millioner enheder. Da produktionen i det store hele blev afsat lokalt, er det ikke helt forkert at påstå, at en betydelig del af husene i Odder og omegn er opført af sten fra Christianslund Teglværk. Til gengæld var det også byen, der efterhånden omringede teglværket og dermed beseglede dets skæbne. I 1973 var det slut – teglværket og den tilhørende jord blev solgt, dels til Kvickly, dels til

kommunen. Og snart var det hele revet ned.

Mange små teglværker

Christianslund Teglværk hører til blandt de store teglværker. Men mange steder fandtes der små teglværker, hvor der blev fremstillet mursten til lokalt brug. Det gjaldt for eksempel i Torrild, Fillerup og på Rødstenseje.

Vejnavnet Teglbrændervej ved Hundslund er også et vidnesbyrd om et tidligere teglværk. Teglværkerne lå tit på en gård.

Tak til Jens Carl Schjødt for oplysninger om arbejdernes organisering, og tak til Bendt Sommer for oplysninger om produktionen.